

služi vsakomur, ki se namerava spoprijeti s podobnimi vprašanji (tudi naše) preteklosti.

Tone Kregar

V OSRČJU POD DVATISOČAKI SE RODI KOMAJ OPAZEN STUDENČEK

Matevž Lenarčič / Branko Goropevšek / Janez Cvirn, Savinja, EPSI, Nazarje 1996, 111 strani.

Avtorji so se s fotoaparatom (Matevž Lenarčič) in peresom (Branko Goropevšek, Janez Cvirn), 'spustili' po reki Savinji, od njenega izvira v skalah pod Okrešljem do zlitja s Savo pri Zidanem Mostu. Nastala je monografija, ki pa se ne omeji zgolj na reko, ampak bralcu odkrije marsikaj tudi o krajih in ljudeh, ki so tako ali drugače povezani z njo.

Knjiga pritegne predvsem z izvrstnimi fotografijami, na katerih je svet okoli reke prikazan v vsej svoji lepoti, s posnetki gora, dolin, prodišč in jezov, ki z vodo sestavljajo značilno veduto Savinje, z razkritjem sveta nenavadnih barv, ki se odpira pod gladino, in posnetki vasi, mest in drugih stvaritev človeških rok, ki so skozi čas postale neizbrisen del pokrajine.

Zgodbo dopolnjuje besedilo, v katerem zvemo poleg natančnejšega, marsikdaj kar pesniškega, opisa krajine tudi veliko o vlogi reke v življenju ob njej živečih ljudi. Seznanj nas tudi s kratko zgodovino krajev in zanimivostmi, ki so povezane s stoletji sožitja reke in človeka. V ta sklop sodijo predvsem številne legende ter skrivnostne zgodbe o vilah, povodnem možu in drugih mitoloških bitjih, ki so nekdanj burile človeško domišljijo, danes pa jih še vedo povedati nekateri domačini. Pisca sta jih nekaj vključila tudi v pričujočo monografijo in s tem pripoved napravila še bolj zanimivo, hkrati pa poskrbela, da zanimiv del ljudskega izročila ne bo ugasnil v pozabo.

Knjigo so avtorji sicer razdelili na štiri dele, v vsakem pa posebej predstavijo eno izmed večjih pokrajin skozi katere teče Savinja: Zgornjo in Spodnjo Savinjsko dolino, Celje in na koncu laško pokrajino.

Opis potovanja se začne v skalah pod Okrešljem, od koder najprej skoraj neopazen izvir prične svojo avanturo, kmalu pa s slapom Rinko že ponudi prvi veličasten prizor, kakršnih sicer pozorno človeško oko na njegovi poti opazi še mnogo.

Kmalu zatem reka vstopi v Logarsko dolino, kjer se z združitvijo rečic Črne in Jezere prične 'prava' Savinja. Sploh je zanimiv izvor imena Jezere. Svoje ime je namreč dobila po jezeru, ki je nekoč bilo tam, kot vedo povedati domačini, dokler ga ni izpustila jezerska pošast, linvort imenovana.

Po nekaj kilometrih Savinja zapusti edinstveno Logarsko dolino in zavije v bolj temačne predele Socke. Obdajo jo visoke pečine, ena imed njih je tudi Olševa, v katere skalah je bila odkrita lovska postojanka paleolitskega človeka.

Pot nato pripelje do idilične vasi Solčave, ki je bila skozi čas vedno nekako odmaknjena od burnih dogodkov zgodovine, z izjemo začetka petdesetih let devetnajstega stoletja, ko so se v te kraje zatekli vojaški beguni, ki niso hoteli služiti cesarju, in je bila Solčava označena kot "največja razbojniška trdnjava".

Drugeče pa je življenje tod teklo svoj mirni tok, ki so ga zmotili le redki tujci, tisti, ki pa so prišli, so se v te lepe kraje skoraj zagotovo še vrnili.

Kmalu se Savinja poslovi še od zadnje ledeniške doline ob njeni strugi, Robanovega kota, od koder priteče tudi eden izmed mnogih pritokov, ki s sabo prinesejo mnogo vode in prod.

Naslednji zanimiv naravni spomenik pa se ob strugi pojavi kaj kmalu. Gre za mogočno skalo v bližini presihajočega studenca, skozi katero je vodila pešpot na najožjem predelu soteske Savinje, imenujejo jo Igla. Na ti dve zanimivi stvaritvi narave pa se navezuje tudi veliko zgodbic in legend, ki še vedno krožijo med domačini, pri vseh pa ima glavno vlogo vrag velikan z Raduhe.

Ob sovodju Savinje in Lučnice leži naslednja vas, Luče. Tu se spremeni marsikaj, spremenijo se namreč tla, svet nad reko pa postane veliko bolj položen in gosto posejan z iglavci. Ti gozdovi so dolgo bili, in so za nekatere še vedno edini vir zaslužka, temu primerno pa je bilo tudi

število žag na vodni pogon, katerih ropot se je nekdanj slišal po celi dolini, danes pa jih je ostalo še zelo malo.

Naslednji kraj leži prav tako ob sotočju, tokrat Ljubnice in Savinje. Imenuje se Ljubno, trške pravice pa si je zaradi pomembnega prometnega vozlišča, uspel pridobiti že v petnajstem stoletju. Predstavlja tudi začetek savinjskega splavarstva, ki je svoj največji razcvet doživelo v času med obema vojnama, ko se je ob nizki vodi na Savinji nabralo tudi nad tisoč splavov.

Tudi tu pa imajo domačini svojega 'linvorta', povodnega moža, ki prebiva v tolmu pod ljubenskim mostom in preži na ribe, ljudem pa menda ni nevaren. Včasih ob mesečini zleze iz vode in zaigra na piščal, da prikliče vile pogorkinje, ki med kopicami sena zaplešejo vilinsko kolo.

Streljaj stran se nahaja manjša vas Radmirje, v katere stari božjepotni cerkvi je urejena dragocena zbirka starih mašnih plaščev in druge dragocene cerkvene opreme.

S to vasjo pa se za Savinjo prične bolj raven svet, skozi katerega teče leno in počasi, njen tok pa se ponekod razleze v več rokavov. V tem delu Savinjske doline, v Nazarjah, je zdaj skoncentriran večji del lesne industrije, do katere združitve je prišlo z zamrtjem splavarstva.

Zgornjo Savinjsko dolina zaključuje Mozirje, "dika Savinjske doline", kot je ta kraj poimenoval Anton Aškerc, ki je tukaj služboval kot kaplan. Tudi sicer ima kraj več stvari, na katere je lahko upravičeno ponosen. Ponosen je lahko na svojo zgodovino in na vrle može, ali pa na mednarodno znani cvetlični park Savinjski gaj.

Naslednji mejnik Savinje sovпада ravno s petnajstim poldnevnikom vzhodne zemljepisne dolžine, ki poteka skozi ozko in mračno Sotesko. Tod se namreč začne Spodnja Savinjska dolina, za katero je značilno, da zelo poleni tok prej zelo živahne reke.

Prvo večje naselje tod je Letuš, nižje od njega pa se pojavijo mnogi stranski rokavi, ki pa so zaradi svoje nepredvidljivosti ob neurjih, ljudi odvrnili od naselitve na samih bregovih reke. Človek je danes uspel reko ukrotiti, vendar so se posegi v naravno okolje izkazali kot dvorezen meč; nemirna voda je sicer bila ujeta med nasipe, iz-

gubila pa je svoj nekdanji lesk. Predvsem sta kratko potegnili prej bogata flora in favna. Pomemben delež pri onesnaževanju Savinje ima tudi reka Paka, ki iz Šaleške doline prinaša vse preveč umazanih dokazov kratkovidnega razmišljanja človeka.

Niže od jezua pri Podvinu ležijo Braslovče, ki so kot edini kraj v Savinjski dolini ohranile značilno trško veduto, močan pečat pa je trgu vtisnil tudi grad Žovnek, ki stoji v neposredni bližini.

Savinja se kmalu začne, potem ko gre najprej skozi Polzelo, počasi pomikati s severnega proti južnemu robu doline. Ti kraji so odigrali pomembno vlogo predvsem v času pritiska germanskih plemen, ko je bil v Ločici pri Polzeli postavljen rimski legijski tabor, takrat pa je Savinja pokazala zobe in v veliki poplavi v tretjem stoletju precej spremenila sliko tega dela doline. Poplavljen je bila tudi rimska nekropola v Šempetru, tamkajšnji nagrobniki pa so po več kot tisoč petsto letih mirovanja po naključju ponovno prišli na plan v tem stoletju.

Reka teče še mimo nekaj manjših krajev, se združi z dvema večjima pritokoma in že doseže Žalec, zadnje večje mesto v Spodnji Savinjski dolini. Pokrajino samo pa sicer zaznamujejo številna hmeljišča in najlepša stavba ob celotnem toku Savinje, baročni dvorec Novo Celje.

Avtorji namenijo precej pozornosti Celju, ki pa si s svojo bogato zgodovino to gotovo zasluži. Skozi stoletja je bilo mesto velikokrat na težkih preizkušnjah, a se je vedno znalo, tudi dobesedno, dvigniti iz pepela. Spomin na pretekle čase ohranjajo zgodovinske zbirke in nekatere zgradbe, na čelu s Starim gradom. Zanimivo je tudi dejstvo, povezano s Savinjo, da je bilo mesto včasih na desnem in ne na levem bregu reke, vendar je od tega časa preteklo že precej vode.

Savinja nato, potem ko se poprej združi z več potoki, v ostrem loku zavije proti zadnjemu delu svoje poti, laški pokrajini. Slednjo zaznamujejo predvsem mnogi izviri termalne vode, eden takšnih je tudi v samem Laškem, ki pa je bolj kot po zdravilišču znano po pivu. Kraj sam ponuja z bližnjo okolico kar nekaj lepih prizorov, izstopajo pa stožčasti Hum, grad Tabor in veduta s Savinjo in starim mestnim jedrom.

Reka kmalu prispe do Rimskih Toplic, kjer so možnosti za zdraviliškarstvo prav tako izvrstne.

V teh krajih je mladost preživeljal Anton Aškerc, ki je ostal s Savinjo povezan tudi kasneje, posvetil pa ji je nekaj lepih verzov, kot so npr. tisti iz balade Skala v Savinji:

Ne sliši nihče... Vse molči, Savinja mimo le šumi.

Na podoben način, zelo mirno, pa reka Savinja tudi zaključi svojo pot, ko se pod mostovi v Zidanem Mostu povsem nevsiljivo združi z reko Savo in tako zaključi svojo zanimivo pot.

Simon Zupan

S PESMIJO PROTI OKUPATORJU

Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos. Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporiškega pesništva 1941-1945*. Borec, Ljubljana 1995, 400 strani.

V seminarju pokojnega prof. Metoda Mikuža je beseda ne tako poredko nanese tudi na umetnost. Profesor je bil prepričan, da vsa velika dejanja v zgodovini puščajo za seboj tudi velike umetniške stvaritve. Rad je navajal imena nekaterih umetnikov – udeležencev NOB – in našteval njihova dela. Ob tem je tudi poudarjal, da na nizkost nasprotnikov partizanov kaže tudi njihovo umetniško ustvarjanje, ki ga praktično naj ne bi bilo. Posebej ga je motilo, da NOB še ni dobil "velikega teksta" in se je temu nemalokrat čudil. Knjiga z gornjim naslovom ne daje odgovora na vprašanja, ki si jih je zastavljal pokojni profesor, kaže pa na eno možnih poti za iskanje velikega teksta, ki sicer ni tisto, kar si je on želel, je pa vsekakor izjemni opus.

Ob delu Marije Stanonik o pesništvu odpora, se bralcu zastavljajo številna vprašanja. Tako kot je avtorica v dilemah, ko po delih zgodovinarjev opisuje politično in vojaško ozadje časa, ki ga obravnava, je tudi bralec njene knjige v precepu, ali nam ne daje avtorica enega najboljših in argumentiranih odgovorov v zvezi s prepri o NOB in revoluciji. Dejstvo je, da je partizanstvo propagandi posvečalo izjemno pozornost, da je ravno ta dejavnost bila eno glavnih sredstev, ki je borce spreminjala v revolucionarje. Temu je služila tudi pismena beseda, tudi pesništvo, vendar ne vse. Poleg pesništva iz sebe in za sebe, je

obstajalo tudi pesništvo iz vojaških in političnih potreb. Slednje je bilo na Slovenskem že dokaj obdelano v zvezi z znanim problemom "partizanske breze".

Avtorica, tudi sama pesnica, rojena po II. svetovni vojni in tudi v ostalih ozirih neobremenjena, se je raziskovanja zastavljene problematike lotila silno studiozno in predvsem z velikim poslušom za človeka. Obravnavanje najhujših človeških stisk namreč ni zmožen človek, ki ima vso vsebino svoje osebnosti na koncu jezika.

Marija Stanonik je vsebino knjige razdelila v dva dela. Prvi obravnava teoretična in metodološka izhodišča, drugi je empirična analiza. Za zgodovinarje je posebno privlačen drugi del s pododdelkom Komunikacijska oziroma družbenotvorna funkcija slovenskega odporiškega pesništva 1941-1945. V njem obravnava najprej zgodovinsko ozadje, nato diferenciacijo literarne kulture in dileme slovenskega odporiškega pesništva, predmetne okoliščine, psihološko ozadje ter vprašanje sprejemalca. Prvo kar navduši v tem sklopu je njeno razumevanje odpora. Je namreč širše od partizanskega boja in z njim povezanih dejavnosti, saj ni spregledala, da v taboriščih le niso bili samo pristaši OF. Še več! Opozarja, čeprav bolj mimogrede, celo na svojevrstno pesniško upornišvo slovenskih mobilizirancev v nemško vojsko, zlasti med Korošci. Seveda pa se je v večini konkretnih primerov morala nasloniti predvsem na partizansko pesništvo. Ta oblika človeškega izpovedovanja je imela med njimi izjemno vlogo, kar ni vidno le iz poimenovanja nekaterih brigad: Prešernova, Gregorčičeva, Levstikova, nenazadnje Cankarjeva, ne pa Gradnikova, ampak tudi iz navade, da je pogreb padlega partizana spremljala prigodna pesem.

Bralca posebej pritegne odnos partizanskega vodstva do te oblike literarne dejavnosti, saj je opaziti neprestano kolebanje med podrejenim in svobodnim načinom izražanja. Avtorica ta vprašanja, ki že prehajajo na področja politične zgodovine in jo sodeč po nekaterih pripombah, tudi zanimajo, predvsem registrira, globljeje pa se vanja ne spušča. Tistega, ki bi o tem rad vedel še kaj več, bo pač moral seči po razpravah Aleša Gabriča.

V drugem pododdelku obravnava avtorica tudi vrstni sistem odporiškega pesništva. Besedila je najprej razdelila pod tremi vidiki: vrste lir-